

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ¹

Հերբերտ Հարությունյան

ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

Ղարեր շարունակ իրավական մտքի խոշոր ներկայացուցիչների հետազոտման օբյեկտ են հանդիսացել իրավաբանական պատասխանատվության ու պատժի հիմնահարցերը: Պատասխանատվության ու պատժի մասին առաջին դատողությունները հանդիպում ենք չին փիլիսոփաներ Կոնֆուցիոսի (մ.թ.ա.551-479թթ.)² և Շան Յանի (մ.թ.ա.390-338թթ.) աշխատություններում: Հատկանշական է, որ մ.թ.ա. չորրորդ դարում Շան Յանի ուսմունքի համաձայն՝ «Հզոր պետության մեջ պետք է գործի պետության և քաղաքացիների փոխադարձ պատասխանատվության սկզբունքը»³: Իրավաբանական պատասխանատվության մասին տեսության փիլիսոփայական հիմքերի կայացման համար երախտապարտ ենք Պլատոնին (մ.թ.ա. 427 - 347 թթ.)⁴, Արիստոտելին (մ.թ.ա.384 -322.)⁵, Թ. Մորին(1478 -1535թթ.)⁶, Հորացիոսին (1538 -1645 թթ.)⁷, Թ. Հոբսին (1588 -1679 թթ.)⁸, Ջ. Լոկին (1632 -1704)⁹, Ջ. Վիկոյին (1668 -1744թթ.)¹⁰, Շ. Լ. Մոնտեսքյոյին (1689 -1755 թթ.)¹¹, Ժ. Ժ. Ռուսոյին(1712 -1804թթ.)¹², Չ. Բեկկարիային (1737 -1794թթ.)¹³, Է. Կանտին (1724 -1804թթ.)¹⁴, Գ.Վ.Ֆ. Հեգելին(1770 -1831թթ.)¹⁵, Ի.Բենտամին(1748 -1832թթ.)¹⁶: Ըստ

¹ Սույն հոդվածը գեկուցվել է 2022թ. դեկտեմբերի 8-ի ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների գիտական նստաշրջանին:

² Տե՛ս **Конфуций**, Я верю в древность Сост., пер. и коммент. И.И.Семененко, М. 1995, с.55-164.

³ Տե՛ս **Шан Ян**, Книга правителя области Шан, Пер., коммснт. Л. С. Переломова, М., 1993, с. 156-216.

⁴ Տե՛ս **Платон**, Законы // Собр. Соч.: В 4 т., Пер. с древнегреч., Обш. Ред А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А.А. Тахо- Годи, М., 1994, Т. 4, с. 71- 437: Նույնի՝ Сочинение в 3 т-ах. Т. 1 , М., 1968.

⁵ Տե՛ս **Аристотель**, Этика, политика, риторика, поэтика, категории, М., 1998, 1392 с.

⁶ Տե՛ս **Мор Т.** Утопия, Пер. с лат. Ю. М. Каган, М., 1978, 415 с.

⁷ Տե՛ս **Гроций Г.** О праве войны и мира, Пер. с лат. А. Л. Сакетти, М., 1994, 868.

⁸ Տե՛ս **Гоббс Т.** Избранные сочинения, М., 1965 Նույնի՝ Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского, Пер. с лат. И англ., Соч. В 2 т., Сост. В. В. Соколов, М., 1991, Т. 2, с. 3 – 545.

⁹ Տե՛ս **Локк Дж.** О гражданском правлении. Избранные философские произведения в 2 – х т., М., 1960.

¹⁰ Տե՛ս **Вико Дж.** Основания новой науки об общей природе наций, Пер . с итал., М., 1994, 656 с.

¹¹ Տե՛ս **Монтескье Ш. Л.** О духе законов // Избр. Произв., М., 1955, с. 159 – 730.

¹² Տե՛ս **Руссо Ж. Ж.** Об общественном договоре, или принципы политического права // Трактаты , М., 1969, с. 151 – 256.

¹³ Տե՛ս **Беккариа Ч.** О преступлениях и наказаниях, М., 1995, 304 с.

¹⁴ Տե՛ս **Кант И.** Метафизика нравов. Соч. В 8 т., М., 1994, Т. 6, с. 224 – 543.

¹⁵ Տե՛ս **Гегель Г. В. Ф.** Философия права , Пер. с нем., ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц, М., 1990, 524 с.

¹⁶ Տե՛ս **Бентам И.** Введение в основания нравственности и законодательства, Пер. А. Н. Пыпина, А. Н. Неведомского, СПб., 1867 Теория государства и права.

Դենիս Լյոդի՝ իրավունքը սոցիալական անհրաժեշտություն է: Սոցիալական անհրաժեշտություն է նաև իրավունքի ընդհանուր համակարգի բաղկացուցիչ մասը կազմող իրավաբանական պատասխանատվության ինստիտուտը: Հասարակության պետաիրավական կյանքի զարգացմանը զուգընթաց՝ իրավաբանական պատասխանատվության մասին տեսության շրջանակում աստիճանաբար ձևավորվեցին հայացքներ սահմանադրական պատասխանատվության վերաբերյալ: Սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտի սկզբնավորման ակունքները պետք է փնտրել պատմության հոլովույթներում, մասնավորապես XVIII դարի սկզբին, երբ սկսեցին ձևավորվել սահմանադրական առաջին հաստատությունները:

Հայ իրականության մեջ սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտի հիմնադրման փորձ կարող ենք համարել 1773 -1788 թթ. Հակոբ և Շահամիր Շահամիրյանների հեղինակած «Որոգայթ փառացը»՝ «մի անբեկանելի որոգայթ՝ կազմված իրավամբ և արդարությամբ, որպեսզի այն մեր մեջ միշտ պատրաստ գտնվի կալանքի առնելու ամեն անկարգ գործ....., կալանքի ենթարկելու նրանց, ովքեր ինչ պատճառով էլ որ լինի՝ եթե կամենան ուխտագանց լինելով չարիք գործել, իսկույն սանձվի տվյալ անձը»¹: Մեր կարծիքով՝ երրորդ հազարամյակում որպես յուրօրինակ որոգայթ փառաց կարող է ծառայել հենց սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը: Արժևորելով իրավաբաղաքական մտքի կարևորագույն կոթողը՝ պրոֆեսոր Գ. Գ. Հարությունյանը այն համարում է հասարակական-իրավական մտքի պատմության եզակի ձեռքբերումներից, որում որոշակի համակարգով առաջադրված գաղափարները, տեսական խոր ընդհանրացումների արդյունք լինելուց բացի, միջազգային սահմանադրական զարգացումների անկյունաքարային արժեք են: «Որոգայթ փառացը» իրավաձանաչողական և գիտամեթոդաբանական առումով յուրովի ընդհանրացում է նաև Հովհաննես Օձնեցու, Հովհաննես Սարկավազի, Դավիթ Ավակտորդու, Մխիթար Գոշի, Ներսես Շնորհալու, Ներսես Լամբրոնացու, Սմբատ Սպարապետի և հայ հասարակական իրավական մտքի էլի շատ ու շատ երախտավորների արգասաբեր գործունեության արդյունքները²:

Հ. Հակոբյանը գտնում է, որ «Որոգայթ փառացը» բովանդակում է իր ժամանակի համար խիստ առաջադիմական գաղափարներ, սահմանում ազատության և իրավահավասարության, ժողովրդի իշխանության, մարդու իրավունքների ձանաչման ու պաշտպանության, իշխանությունների բաժանման և այլ հիմնարար սկզբունքներ, նախատեսում ժողովրդավարական ինստիտուտների հիմնում անկախ Հայոց երկրում, կարևորում իրավունքի գերակայության և օրենքի իշխանության հաստատումը³:

Սահմանադրության այս յուրօրինակ նախագիծը կոչված էր որոգայթ լինելու և պատասխանատվություն սահմանելու ոչ միայն նախարարի ու պառլամենտի անդամների, այլ նաև յուրաքանչյուր օրինախախտ պաշտոնյայի և քաղաքացու համար: Բոլոր պաշտոնյաները և քաղաքացիները՝ սկսած բարձրից մինչև ամենաստորինը, օրինական գտնվելու դեպքում դատապարտվում են մահվան, իսկ նրանց ժառանգները մինչև յոթ սերունդը զրկվում են պետական պաշտոն վարելու իրավունքից⁴: «Որոգայթ փառացի» երկրորդ հատորը՝ «Նշավակը» կամ «Կարգադ-

¹ Տե՛ս Առաքելյան Ա. Գ. Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմություն, XIV-XIX դդ. առաջին կեսը, հատոր 2-րդ, Երևան, 1964, էջ 333:

² Տե՛ս Որոգայթ փառաց, Երևան 2002, թարգմանությունը՝ Պ. Խաչատրյանի, խմբագիր Գ. Սաֆարյան, ներածական խոսքը՝ Գ. Հարությունյանի, էջ 3:

³ Տե՛ս Հակոբյան Հ. Հ. Պառլամենտը և պառլամենտարիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան 2007, էջ 135 – 139:

⁴ Տե՛ս Առաքելյան Ա. Գ. Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմություն, էջ 346:

րություն հայոց՝ Հայաստանյայց աշխարհի կառավարման համար», բովանդակում է կառավարիչների կամ Հայոց տան պաշտոնատար անձանց պարտականությունները ու դրանով իսկ կարծես նախատեսում թե՛ պոզիտիվ և թե՛ նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվություն: Մասնավորապես, ըստ գլուխ 10-ի՝ «Հայոց երկրի երեսին ամեն մարդկային բնություն՝ թե՛ ի Քրիստոս հավատացյալ և թե՛ անհավատ, ազատորեն միշտ տեր և թագավոր է մնալու իր ունեցվածքի նկատմամբ՝ միայն հնազանդվելով Հայոց օրենքին և ըստ օրենքի հարկ, մաքս, հաս և այլն հատուցելով Հայոց տանը»¹: Այսինքն յուրաքանչյուր «մարդկային բնություն» պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն է կրում՝ որպես իր ունեցվածքի սեփականատեր, միաժամանակ Հայոց օրենքին հնազանդվելու, ըստ օրենքի՝ հարկ, մաքս, այլ պարտադիր հասանելիք գումար վճարելու առումներով: Կամ գլուխ 98-ում նախատեսված է, որ «Ամեն պաշտոնյա մինչև իր պաշտոնի հրամանը ստանալը պարտավոր է երդվել Սուրբ Կտակարանի վրա՝ խոստանալով, որ ինքը միշտ հավատարիմ կմնա Հայոց տանը, ինչպես 37-րդ օրենքում է ասված»²: Իսկ ըստ 37-րդ օրենքի՝ «Հարկավոր է, որ երդվողը երդվի իշխանի ատյանի և մեկ գրագրի առաջ՝ իր աջ ձեռքը դնելով Սուրբ Կտակարանի վրա, իսկ ձախ ձեռքը՝ իր կրծքի վրա և իր բերանով պարզ խոսքով խոստովանի այն, ինչով որ երդվելու է, խոստանա այն, ինչ կատարելու է: Հետո պետք է խոնարհվի, համբուրի Կտակարանը և ստորագրի թուղթը, որի վրա շարադրված են լիելու իր բերանով ասված երդման խոսքերը: Այդպես է լինելու երդման կատարումը»³:

Մեր կարծիքով, այս դրույթը ևս պոզիտիվ սահմանադրական պարտավորեցում է բովանդակում, այնպես, ինչպես Հայաստանի երկրորդ Հանրապետության Սահմանադրության 54-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ Հանրապետության նախագահը պաշտոնը ստանձնում է օրենքով սահմանված կարգով՝ Ազգային ժողովի հատուկ նիստում ժողովրդին տրված երդմամբ: ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով իրենց պաշտոնը երդմամբ ստանձնում են նաև Ազգային ժողովի պատգամավորները, սահմանադրական դատարանի անդամները, դատավորները, քաղաքացիական ծառայողները և այլ պաշտոնատար անձինք, որոնք երդման փաստով պաշտոնի հետ ստանձնում են նաև պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն: Օրինակ, գլուխ 97-ում սահմանված նորմը, ըստ որի՝ «Յուրաքանչյուր պաշտոնյա պետք է իմույն իր պաշտոնից զրկվի և իր կյանքի ընթացքում երբեք պաշտոնի չանցնի, եթե վկաներով հաստատվում է նրա կաշառակերությունը»⁴, կարելի է համարել պաշտոնյայի նեգատիվ սահմանադրական և այլ իրավաբանական պատասխանատվության հիմք⁵: «Նշավակում»՝ գլուխ 108-ում, նախատեսված է սանկցիա այն պաշտոնյայի համար, «ով առանց հիվանդության պատճառի, ծուլանալով չի ներկայանա իր ծառայության վայրը, պարտավոր է հինգ արծաթ դահեկան տուգանք վճարել՝ մինչև երեք անգամ: Եթե վճարի, բայց անպատկառորեն կարգի չհրավիրվի, իր անձը տասներկու օր ժամանակով բանտարկության պետք է դատապարտվի»: «Որոգայթի» տարբեր մասերում նախատեսվում է Հայոց տան սահմանադրական պատասխանատվությունն իր քաղաքացիների առջև, մասնավորապես՝ 138-րդ գլխում սահմանված է, որ եթե Հայոց երկրում ապրող և Հայոց տան հովանավորությունը վայելող յուրաքանչյուր մարդ գերի ընկնի թշնամու ձեռքը, Հայոց տունը պարտավոր է ազատել նրան գերությունից և վերադարձնել իր տունն ու

¹ Տե՛ս Որոգայթ փառաց, էջ 76:

² Նույն տեղում, էջ 128:

³ Նույն տեղում, էջ 85:

⁴ Շ. Շահամիրյանի քրեաիրավական հայացքների մասին մանրամասն տե՛ս **Խաչատրյան Հ. Ա.** Քրեական իրավունքի հարցերը «Որոգայթ փառացում»// Պատմաբանասիրական հանդես, ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, N 3 (98), Երևան, 1982, էջ 110 – 118:

⁵ Տե՛ս Որոգայթ փառաց, էջ 131:

բնակավայրը¹: Հայ իրավական համակարգը քրիստոնեական ակունքներ ունի, իսկ քրիստոնեությունը ենթադրում է պատասխանատվություն ստանձնած գործի, տված խոստումի հանդեպ²: Պատասխանատվության մասին դրույթներ կան հայ հին և միջնադարյան իրավունքի հուշարձաններում³: Մասնավորապես, 1166թ. Ներսես Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրականը», որը XII դարի հայ հասարակական իրավական մտքի պատմության հիանալի մի հուշարձան է⁴, հորդորում է իշխաններին՝ չլինել ազահ և արծաթասեր, այլ լինել օրինապահ, չճանրաբեռնել ժողովրդին ծանր հարկերով, չճնշել աղքատներին, չնշանակել չար վերակացուներ, լրիվ վճարել վարձու աշխատողների հասանելիքը՝ հիշեցնելով, որ բոլորը ենթակա են վերին դատաստանին: «Թուղթ ընդհանրականի» 5-րդ մասը բովանդակում է պատվիրաններ՝ ուղղված աշխարհի իշխաններին. «Անիրավությամբ մի դատեք որևէ մեկին, այլ ուղիղ դատաստան արեք... մի անտեսեք տնանկի, այրու և աղքատի իրավունքները, երբ ձեր առջև բողոքեն իրենց գրկողներից, այլ որբի դատը տեսեք և այրու իրավունքը տվեք, անիրավների կողմից նրանց հափշտակված իրերը վերադարձրեք, անիրավին մի արդարացրեք և արդարի իրավունքները խեղաթյուրեք, որպեսզի սրանց պատճառով ձեր հոգիները արժանի չլինեն Աստծո օրինաց անեծքին...»⁵: Մեր օրերում իշխանությունը ի չարը գործադրող պաշտոնյան պետք է ենթարկվի սահմանադրական և այլ իրավաբանական պատասխանատվության: Պատասխանատվության մասին դրույթներ կան նաև Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքում» և հայ իրավական մտքի այլ աղբյուրներում⁶:

Ռուսաստանի պետության և իրավունքի պատմության «պատասխանատվություն» հասկացության առաջին հիշատակումներից է համարվում Պետրոս Մեծի հրամանագիրը «Սենատի իշխանության և պատասխանատվության մասին», որը ընդունվել է 1711թ. մարտի 2-ին: Հրամանագրով սահմանված էր, որ «Սենատը՝ որպես բարձրագույն կարգադրիչ և պատասխանատու հաստատություն պատասխանատվություն է կրում կառավարության ընթացիկ գործերի և բացակայող կայսրի հատուկ հանձնարարականների կատարման համար»⁷: Պետական իրավունքում պատասխանատվություն հասկացության զարգացման գործում մեծ նպաստ ունի Մ.Մ. Սպերանսկին, որը կազմել է Ռուսական կայսրության օրենքների ժողովածուն: Այն հրապարակվել է 1833 թ.-ին⁸: Ռուսաստանում 1905 -1906թթ. պետական բարեփոխումների շրջանակներում առաջարկվեց պետական իրավունքը վերափոխել սահմանադրական իրավունքի՝ հիմնված պառլամենտարիզմի, պառլամենտի պալատների առջև կառավարության և առանձին նախարարների քաղաքական և պետաիրավական պատասխանատվության վրա⁹:

Սահմանադրական պատասխանատվությանը վերաբերող որոշ հարցեր շո-

¹ Տե՛ս Առաքելյան Ա. Գ. Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմություն, էջ 345:

² Տե՛ս Папаян Р. А. Христанские корни современного право: Библия и основные права человека, Ереван, 2000, նույնի՝ Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները, Երևան-Էջմիածին, 2002 :

³ Տե՛ս Смбат Спарпет, Судебник, Ереван, 1958; Авакян Р. О, Памятники армянского права, Ереван, 2000.

⁴ Տե՛ս Ավագյան Ռ. Հ. Հայ իրավական մտքի գանձարան, Երևան, 2001, էջ 251:

⁵ Նույն տեղում, էջ 319- 320:

⁶ Տե՛ս Սամուելյան Խ. Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն ու հին հայոց քաղաքացիական իրավունքը, Վիեննա, 1911, Սամուելյան Խ. Հայ հին իրավունքի պատմությունը: Հ. 1, Երևան : ԱՐՄՖԱՆ, 1939:

⁷ Տե՛ս Бельский К. С. Административная ответственность: Генезис, основные признаки.

⁸ Տե՛ս Сперанский М. М. План государственного преобразования графа, М. 1905.

⁹ Տե՛ս Алексеев А.С. Безответственность монарха и ответственность правительства, М., 1907, с. 5 -7.

շափվել են մինչիեղափոխական ժամանակաշրջանի գիտնականներ Ա. Ս. Ալեքսեևի, Վ. Մ. Գեսսենի, Ս. Ա. Կոտլյարևսկու, Ն. Ի. Լազարևսկու և այլոց աշխատություններում, որտեղ քննարկվել է կառավարության, նախարարների սահմանադրական պատասխանատվությունը Պետական Դումայի առջև: Բայց, ցավոք սրտի, սահմանադրական պատասխանատվության մշակույթը հետագա զարգացում չի ստացել և խորհրդային ժամանակաշրջանում գրեթե մատնվել է մոռացության: Ինչպես գրել է Ի. Ա. Ռեբանեն, խորհրդային իրավագիտության մեջ պատասխանատվության տեսությունը «հայտնվել է նախաձգնաժամային վիճակում»¹: Արդյունքում, ոչ միայն չի ձևավորվել իրավաբանական պատասխանատվության մասին ամբողջական հայեցակարգ, այլև տասնամյակներ շարունակ տիրապետել է այն տեսակետը, որ սահմանադրական իրավունքին բնորոշ չէ պատասխանատվության ինստիտուտը, սահմանադրական իրավանորմերն ընդհանրապես սանկցիաներ չեն բովանդակում, ուստի անհրաժեշտության դեպքում վրա են հասնում իրավունքի այլ ճյուղերով նախատեսված պատասխանատվության միջոցների գործադրումը: Եվ միայն XX դարի 70-ական թվականներից առանձին պետականագետներ՝ Ս. Ա. Ավագյանը, Ն. Ա. Բոբրովան, Յու. Պ. Երեմենկոն, Տ. Դ. Ջրաժևսկայան, Ֆ. Մ. Ռուդինսկին և այլք, սկսեցին քննարկել ԽՍՀՄ-ում պետաիրավական պատասխանատվության՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության հատուկ տեսակի հիմնահարցերը:

Խնդրո առարկա հարցում էական փոփոխություններ կատարվեցին հետխորհրդային տարիներին, երբ սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը դարձավ սահմանադրական իրավունքի գիտության ուսումնասիրման կարևորագույն խնդիրներից մեկը: Սահմանադրական իրավունքի «ոսկե դարում» հրատապ դարձավ սահմանադրաիրավական պատասխանատվության հարցը, ինչը պայմանավորված էր նրանով, որ սահմանադրաիրավական բազմաթիվ հարաբերություններ անխուսափելիորեն հանգեցրին պատասխանատվության ու սանկցիաների առաջացմանը²:

Հայրենական իրավագիտական մտքի ներկայացուցիչներից իրավաբանական պատասխանատվության տարբեր ասպեկտներին անդրադարձել են Ն. Այվագյանը, Ն. Ապիյանը, Ռ. Ավագյանը, Տ. Բարսեղյանը, Գ. Դանիելյանը, Ա. Հարությունյանը, Գ. Հարությունյանը, Հ. Հակոբյանը, Հ. Խաչատրյանը, Վ. Այվագյանը, Ա. Խաչատրյանը, Ա. Վաղարշյանը և այլք:

Այլ պետություններում ևս ուսումնասիրվում է սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը, այն նախատեսվում է հիմնական և ընթացիկ օրենքներով: Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության հիմնական օրենքով Սահմանադրության խախտման համար պատասխանատվությունը որակվում է որպես սահմանադրական պատասխանատվություն, որը կիրառվում է Սահմանադրության պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինների կողմից՝ օրենքով սահմանված կարգով³: Իսկ Լեհաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը նախատեսում է սահմանադրական պատասխանատվություն՝ 198-րդ հոդվածում նշելով այն անձանց, ովքեր «սահմանադրական պատասխանատվություն են կրում Սահմանադրության կամ օրենքի խախտման համար՝ կապված իրենց զբաղեցրած պաշտոնի կամ ծառայողական պարտականությունների

¹ Стн **Ребане И. А.** О методологических и гносеологических аспектах учения об основаниях юридической ответственности// Ученые записки Тартусского ун-та , 1982, Вып. 352, с. 7 .

² Стн **Авакьян С.А.** Актуальные проблемы конституционно- правовой ответственности// Конституционно-правовая ответственность: проблемы России, опыт зарубежных стран, Под ред. С.А. Авакьяна. М., 2001, с. 11.

³ Стн **Трощинский П.В.** Юридическая ответственность по законодательств КНР // Журнал российского права, 2000, N 4, с. 148 – 149, 154.

կատարման հետ»:

1995 թ. ընդունված Սահմանադրությամբ Հայաստանի Հանրապետությունում կյանքի կոչվեց սահմանադրական արդարադատության և վերահսկողության համակարգը, բայց չամրագրվեց սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը: Ցավոք սրտի, այս ամենը տեղ չգտավ նաև 2005 թ., այնուհետև 2015 թ. սահմանադրական փոփոխություններում, բայց վերջինիս բարեփոխումների հայեցակարգում նախատեսված էր դա:

Մեր տեսլականը և առաջարկությունը հետևյալն է նշված խնդրի հաղթահարման գործում. իրավական պետությունում պետք է բացառվի քաղաքական, տնտեսական և վարչական ներուժի սերտաճումը, երաշխավորված ու ապահովված պետք է լինի քաղաքական ուժերի նպատակների ու գործունեության սահմանադրականությունը, մեծ կարևորություն պետք է ունենան իշխանության քաղաքական ու հանրային վարքագծի սահմանադրականացումը, իրավունքի գերակայության սկզբունքը: Հատկանշական է, որ որքան էլ կարևոր են սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը, էլ ավելի կարևոր է նաև դրա իրականացման կառուցակարգը: Պետք է ներդնել սահմանադրական պատասխանատվության այնպիսի մոդել, որի կիրառությամբ կերաշխավորվի պետական իշխանության մարմինների ու պաշտոնատար անձանց հանրային-իրավական պատասխանատվությունն իրենց գործունեության ու լիազորությունների իրականացման հարցում:

Ինչու՞ ենք կարևորում սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտի կայանալը Հայաստանի Հանրապետությունում, որովհետև իրավական նորմերի խախտումների համար նախատեսված են քրեական, վարչական կամ իրավաբանական պատասխանատվության այլ տեսակներ, իսկ Մայր օրենքի խախտման համար պատասխանատվության առանձին ինստիտուտ նախատեսված չէ: Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական պատասխանատվությունը պետք է կայանա իբրև սահմանադրական իրավանորմերի իրացման կարևոր երաշխիք, անհրաժեշտ գործիք՝ երկրում սահմանադրական իրավակարգի ձևավորման, օրինականության ռեժիմի ապահովման, ժողովրդավարության հաստատման համար: Այս նպատակները որպեսզի կյանքի կոչվեն, անհրաժեշտ է խորը վերլուծության ենթարկել թե՛ սահմանադրական պատասխանատվության ատյանների և թե՛ սահմանադրական պատասխանատվություն կրող սուբյեկտների լիազորությունները, նրանց սահմանադրական պատասխանատվության իրավական, փաստական և դատավարական նորմատիվ հիմքերը հստակեցնել, սահմանադրական պատասխանատվության միջոցների կիրառման մեխանիզմները զարգացնել ու կատարելագործել, պաշտոնատար անձանց իրավագիտակցության և իրավական մշակույթի մակարդակը բարձրացնել, պատշաճ սահմանադրական իրավակրթության ու սահմանադրական մշակույթ, պետական նոր մտածողություն ձևավորել: Շատ կարևոր է հասկանալ, թե ինչպես ապահովել սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտի կիրառմանն առնչվող հարաբերությունների հստակ իրավակարգավորումները: Այս հարցի վերաբերյալ կան տարբեր կարծիքներ և առաջարկություններ:

Մենք այն տեսակետին ենք, որ սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը Հայաստանի Հանրապետությունում պետք է ունենա սահմանադրական ամրագրում: Պետության հիմնական օրենքը պետք է երաշխիք դառնա հասարակության զարգացման համար՝ ըստ այդմ գերծ մնալով սահմանադրական ձգնաժամերից ու բախումներից, հաղթահարի հակասությունները, ստեղծվեն նոր ինստիտուտներ, այդ թվում, սահմանադրաիրավական սանկցիաներ ամրագրելուց բացի, պետք է սահմանի սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը՝ որպես Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգի պահպանության կարևորագույն երաշխիք:

Առաջարկում ենք խնդիրների լուծման հետևյալ տարբերակները. << Սահմա-

նադրության 6-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ «Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով» դրույթից հետո ավելացնել հետևյալը. «Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք սահմանադրական պատասխանատվություն են կրում իրենց լիազորությունների իրականացման համար»: Առաջարկում ենք նաև ՀՀ Ազգային ժողովին, ՀՀ նախագահին, կառավարությանը, արդարադատության և այլ մարմիններին վերաբերող հոդվածներում նախատեսել, որ նրանք սահմանադրական պատասխանատվություն են կրում իրենց լիազորությունների իրականացման համար: Սահմանադրության հիման վրա սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը պետք է ամրագրվի նաև ՀՀ օրենքներում, սահմանադրական օրենքներում, նորմատիվ իրավական այլ ակտերում: Պետք է նաև մշակել օրենսդրական երաշխիքներ՝ անհիմն հետապնդումներից պաշտոնատար անձանց պաշտպանելու, ինչպես նաև նրանց օրինական գործունեությունը արտաքին միջամտություններից զերծ պահելու համար:

Մենք ամենևին կողմնակիցը չենք սահմանադրական իրավահարաբերությունների «քրեականացմանը»: Սահմանադրաիրավական սանկցիաները պետք է կիրառվեն Սահմանադրությամբ և օրենքներով նախատեսված անհրաժեշտ ու բավարար հիմքերի առկայության դեպքում, սահմանված սկզբունքներով և կարգով՝ սահմանադրական վարույթի շրջանակներում: Սահմանադրությամբ ամրագրված է, որ իշխանական լիազորություններով օժտված մարմինները չպետք է գործեն իրենց՝ ոչնչով չսահմանափակված կամահայեցողությամբ¹: Նրանց իրավասությունները, ձևավորման ու գործունեության սկզբունքները սահմանված են Սահմանադրությամբ, հետևաբար նույն կերպ՝ հիմնական օրենքով, պետք է նախատեսվեն նաև նրանց սահմանադրական պատասխանատվության հիմքերն ու կարգը: Ժողովրդի կողմից ընտրվելը և պետաիշխանական լիազորություններով օժտվելը անմիջականորեն փոխպայմանավորված են իշխանության աղբյուրի՝ ժողովրդի առջև սահմանադրական պատասխանատվություն կրելու անհրաժեշտությամբ: Ընդ որում, սուբյեկտի սահմանադրաիրավական լիազորությունների ծավալը և նրա սահմանադրական պատասխանատվության չափը պետք է համարժեք լինեն:

Սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ և Հայաստանի իրավական համակարգում սահմանադրական պատասխանատվությունը մեր ընկալմամբ պետք է դրսևորվի հետևյալ կերպ՝

1. իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ,
2. սահմանադրաիրավական հատուկ ինստիտուտ,
3. պետության գլխի, պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմինների, հանրային իշխանության մյուս սուբյեկտների սահմանադրաիրավական կարգավիճակի բաղկացուցիչ մաս,
4. պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և պաշտոնատար անձանց, սահմանադրական իրավահարաբերությունների այլ մասնակիցների պոզիտիվ գործունեություն՝ ուղղված իրենց սահմանադրական իրավունքների ու պարտականությունների կատարմանը,
5. լիազոր մարմինների (սահմանադրական պատասխանատվության ատյանների) կողմից անհրաժեշտ հիմքերի առկայության դեպքում սահմանադրաիրավական սանկցիաների կիրառում սահմանադրական իրավախախտում կատարած սուբյեկտի նկատմամբ,
6. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական անվտանգության ապահովման, սահմանադրական կարգի պաշտպանության կառուցակարգի կարևոր

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն 2015թ. փոփոխություններով:

տարր, պետական իշխանության բաժանման, «գսպունմների ու հակակշիռների» մեխանիզմի բաղկացուցիչ մաս, սահմանադրականության ռեժիմի ձևավորման անհրաժեշտ միջոց: Ժողովրդավարական պետությունում ոչ ոք չի կարող վեր լինել Սահմանադրությունից, հետևաբար ոչ ոք չի կարող ազատ լինել սահմանադրական պատասխանատվությունից:

Մեր երկրում սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը պետք է ստանա ոչ միայն «կյանքի իրավունք», այլ նաև «քաղաքացիության իրավունք»՝ նպաստելով Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես իրավական պետության կայացմանն ու զարգացմանը: Այս գաղափարները կյանքի կոչելու նպատակով ստեղծվել է սահմանադրական բարեփոխումների հանձնաժողով, որի անդամները պատասխանատվություն են ստանձնել «գունավոր հեղափոխության» բերած եվրոպական ժողովրդավարական կարգերն ու բարքերը ամրագրել սահմանադրական մակարդակով: Գնալով ակնհայտ է դառնում այս հանձնաժողովի ոչ թե գործունեությունը, այլ ընդհակառակը՝ անգործությունը: Օր օրի ակնհայտ է դառնում մեր երկրում ահագնացող սահմանադրական ձգնաժամը: 2022 թվականի նոյեմբերին հայտարարվեց, որ բարեփոխումների հանձնաժողովը մի շարք որոշումներ է կայացրել պետության կառավարման ձևի, նախագահի լիազորությունների շրջանակի և գործող Սահմանադրության սահմանադրական կարգի հիմունքների որոշ դրույթներում փոփոխություններ կատարելու հարցերի վերաբերյալ, բայց այդ որոշումները մինչև օրս չընդանառության մեջ չեն դրվել, և իրավական հանրությունը հնարավորություն չունի ծանոթանալու այդ գաղափարներին և տեսակետներ հայտնելու: Ջավելտի է հասնում այն իրողությունը, որ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը պետք է վարչապետի աշխատակազմ ներկայացվեր մինչև 2023 թվականի հունիսի 30-ը: Հանձնաժողովը կրկին մրցույթ է հայտարարել՝ ներկայիս կազմը համալրելու համար, քանի որ ամբողջական կազմը դեռ համալրված չէ: Այս հանգամանքը մեզ հիմնավոր կասկածների առիթ է տալիս մտածելու, որ ոլորտի գիտակ, փորձառու և հայրենասեր մասնագետները պարզապես չեն ցանկանում գործ ունենալ «սահմանադրական բարեփոխումների» գործընթացների հետ՝ լավ հասկանալով, որ դրանցից յուրաքանչյուրի տակ տեղադրված են վտանգավոր ականներ պետության համար: Մենք ևս մեկ մտավախություն ունենք. հանձնաժողովի շուրջ ստեղծված այս բարդ իրավիճակը, նաև սահմանադրական բարեփոխումների նախագծերի ներկայացման վերջնաժամկետի մոտեցումը կարող են դրդել լիազոր մարմիններին արհեստականորեն լրացնել հանձնաժողովի անդամների թափուր հաստիքները՝ կազմի մեջ ներառելով ոչ կոմպետենտ, բավարար գիտելիքներ և փորձառություն չունեցող մասնագետների, որոնց գործունեությունը մեր՝ առանց այդ էլ ձգնաժամի մեջ գտնվող պետության վրա անդառնալի հետևանքներ կթողնեն: Րոպե առաջ կարիք ունենք անհատական և կոլեկտիվ իրավագիտակցության բարձրացման, ինչի շնորհիվ կհաղթահարենք մեր երկրում ստեղծված սահմանադրական ձգնաժամը:

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИДЕИ КОНСТИТУЦИОННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ¹

Герберт Арутюнян

Соискатель кафедры конституционного права ЕГУ

В статье анализируются исторические основы возникновения юридической ответственности. В статье представлено возникновение конституционной ответственности на страницах историографии армянской действительности, а также правовой жизни зарубежных стран. Проведены параллели между вновь созданными, последовательными периодами и действующими основаниями юридической ответственности. Были рассмотрены особенности процесса «конституционного строительства» с момента обретения независимости, основные пути их совершенствования, пути предотвращения возможных негативных последствий и инструментов. В работе рассмотрены важные аспекты, связанные с конституционными правоотношениями и конституционными санкциями. Проанализированы вопросы позитивной конституционной ответственности органов государственной власти и местного самоуправления и должностных лиц. Автор предлагает закрепить институт конституционной ответственности в Республике Армения в Конституции. В статье содержится важная мысль о том, что меры конституционной ответственности адресованы субъектам конституционно-правовых отношений, которые обязаны следовать конституционно-правовым нормам и нести ответственность за свое юридически значимое поведение. Другие субъекты конституционных правоотношений приобретают все большее значение в связи с принадлежностью Республики Армения к семье европейских государств и необходимостью выполнения взятых на себя государством обязательств. Ориентация на Европу не только позволит Республике Армения проводить эффективную политику трансформации, но и будет способствовать формированию Армении и Европейского Союза, нашего важнейшего стратегического партнера в долгосрочной перспективе.

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE IDEA OF CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY²

Herbert Harutyunyan

Applicant at the YSU Chair of Constitutional Law

The article analyzes the historical foundations of the emergence of legal responsibility. The article presents the emergence of constitutional responsibility in the pages of the historiography of the Armenian reality, as well as the legal life of foreign countries. Parallels have been drawn between the newly created, successive periods and the current bases of legal responsibility. The peculiarities of the process of "constitutional construction" since gaining independence, the main ways of their

¹ Статья было представлена 8 декабря 2022г. на научной конференции аспирантов и соискателей юридического факультета Ереванского государственного университета.

² This article was reported in 2022 December 8 at the scientific session of graduate students and applicants at the YSU Faculty of Law.

improvement, ways to avoid possible negative consequences and toolkits were addressed. Important aspects related to constitutional legal relations and constitutional sanctions were discussed in the work. The issues of positive constitutional responsibility of state and local self-government bodies and officials were analyzed. The author suggests that the institution of constitutional responsibility in the Republic of Armenia be enshrined in the Constitution. The article contains the important idea that the measures of constitutional responsibility are addressed to the subjects of constitutional legal relations, who have the duty to follow the constitutional legal norms and answer for their legally significant behavior. - the problem of the responsibility of natural persons and other subjects of constitutional legal relations becomes more important due to the membership of the Republic of Armenia in the family of European states and the need to fulfill the obligations assumed by the state. Orientation towards Europe will not only allow the Republic of Armenia to conduct an effective transformation policy, but will also contribute to the formation of Armenia and the European Union, our most important strategic partner in the long term.

Բանալի բառեր – պատժի հիմնահարցեր, պետաիրավական կյանք, սահմանադրական հաստատություններ, սահմանադրական պատասխանատվություն, ազատություն և իրավահավասարություն, մարդու իրավունքների ճանաչում, հիմնարար սկզբունքներ, ժողովրդավարական ինստիտուտներ, պոզիտիվ սահմանադրական պարտավորեցում:

Ключевые слова: *вопросы наказания, государственно-правовая жизнь, конституционные институты, конституционная ответственность, свобода и равенство, признание прав человека, основные принципы, демократические принципы, позитивное конституционное обязательство.*

Key words: *positive constitutional obligation, democratic institutions, fundamental principles, recognition of human rights, freedom and equality, constitutional responsibility, constitutional institutions, state-legal life, issues of punishment.*